https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble

Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Abdulxayeva Fotima

Andijon davlat universiteti

Tarix va Ijtimoiy Fanlar fakulteti 4- bosqich talabasi

fotimaabdulxayevam@gmail.com

+998912910827

ESHITISHDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNING IJTIMOIY HAYOTGA MOSLASHUVI

Annotatsiya

Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi masalasi kompleks, ko‘p qirrali muammo sifatida tahli qilinadi. Tadqiqotning nazariy asosini shakllantirish bilan birga, O‘zbekistonning so‘nggi besh yillikdagi amaliy faoliyati – jumladan, “2020–2025 yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” doirasidagi tizimli islohotlar, UNICEF bilan hamkorlikda ishlab chiqilayotgan “Inklyuziv ta’lim yo‘l xaritasi” va ixtisoslashtirilgan surdopedagogik kadrlar tayyorlash bo‘yicha oliy ta’lim muassasalaridagi kengaytirilgan kvotalar – chuqur o‘rganildi. Maqolada erta tashxis va reabilitatsiyaning ahamiyati, surdopedagogik yondashuvlar, oilaning psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlanishi va tengdoshlar muhitidagi integratsiyaning mekanizmlari tahlil qilindi. Xalqaro tajriba, xususan, Universal O‘rganish Dizayni (Universal Design for Learning) ramkasi va “tilga boy muhit” (language-rich environment) yaratish tamoyillari O‘zbekiston amaliyoti bilan qiyosiy asosda muhokama qilindi. Bolaning shaxsiy rivojlanishida emotsional tushunish va simpatiyaning o‘rni D.B.Elkonin va V.Petshak kabi olimlarning ishlari asosida yoritildi. Natijada bolaning shaxs sifatida barkamol yetishishi va jamiyatda to‘laqonli faoliyat yuritishi uchun inklyuziv ta’lim, oilaviy qo‘llab-

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

quvvatlash va ixtisoslashtirilgan pedagogik xizmatlarni birlashtirgan yagona ekologik model asosida amaliy tavsiyalar taklif etildi.

Kalit so‘zlar

surdopedagogika; ijtimoiy moslashuv; inklyuziv ta’lim; tilga boy muhit; universal o‘rganish dizayni; emotsional tushunish.

Аннотация

В данной статье проблема социальной адаптации детей с нарушением слуха рассматривается как комплексная и многогранная. Наряду с формированием теоретической основы исследования, глубоко изучена практическая деятельность Узбекистана за последние пять лет, включая системные реформы в рамках «Концепции развития инклюзивного образования на 2020-2025 годы» , разрабатываемую совместно с ЮНИСЕФ «Дорожную карту инклюзивного образования» и расширенные квоты в высших учебных заведениях по подготовке специализированных сурдопедагогических кадров . В статье проанализирована важность ранней диагностики и реабилитации, сурдопедагогических подходов, психолого-педагогической поддержки семьи и механизмов интеграции в среду сверстников. Международный опыт, в частности, рамка Универсального Дизайна Обучения (Universal Design for Learning) и принципы создания «языково-богатой среды» (language-rich environment) , были обсуждены в сравнительной основе с практикой Узбекистана. Роль эмоционального понимания и симпатии в личностном развитии ребенка освещена на основе работ таких ученых, как Д.Б.Эльконин и В.Пецхак. В результате, для полноценного становления ребенка как личности и его деятельности в обществе предложены практические рекомендации на основе единой экологической модели, объединяющей инклюзивное образование, семейную поддержку и специализированные педагогические услуги.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Ключевые слова

сурдопедагогика; социальная адаптация; инклюзивное образование; языково-богатая среда; универсальный дизайн обучения; эмоциональное понимание.

Abstract

This article examines the social adaptation of children with hearing impairments as a complex and multifaceted issue. While establishing the theoretical foundation of the research, it provides an in-depth analysis of Uzbekistan's practical activities over the past five years. This includes systemic reforms under the "Concept for the Development of Inclusive Education for 2020-2025" , the "Roadmap for Inclusive Education" being developed in partnership with UNICEF , and expanded quotas in higher education institutions for training specialized surdopedagogical personnel . The article analyzes the importance of early diagnosis and rehabilitation, surdopedagogical approaches, psychological and pedagogical support for the family, and mechanisms of integration into a peer environment. International best practices, specifically the Universal Design for Learning framework and the principles of creating a "language-rich environment" , are discussed in comparison with the Uzbek context.

The role of emotional understanding and sympathy in a child's personal development is highlighted based on the works of scholars such as D.B. Elkonin and V. Petshak. Consequently, practical recommendations are offered based on a unified ecological model that combines inclusive education, family support, and specialized pedagogical services to ensure the child's holistic development as an individual and full participation in society.

Key words

surdopedagogy; social adaptation; inclusive education; language-rich environment; universal design for learning; emotional understanding.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Kirish

Eshitish nuqsoni bolaning atrof-muhit bilan bevosita muloqot qobiliyatiga jiddiy ta'sir ko‘rsatadi va uning ijtimoiy integratsiyasi uchun hal qiluvchi to‘siq sifatida namoyon bo‘ladi.Nutq— murakkab ruhiy faoliyatdir [1]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eshitish nuqsoni nafaqat til va nutq rivojlanishini sekinlashtiribgina qolmay, balki ijtimoiy tarmoqlardan chetda qolish, ruhiy salomatlik muammolari va kognitiv jarayonlarning buzilishiga olib kelishi mumkin [2]. Shaxs jamiyatda o‘z-o‘ziga va boshqalarga nisbatan m a’lum pozitsiyada turuvchi, m a’lum qarashlar, fikrlar, ideallar tizimiga ega bo'lishi ko'zda tutiladi [3]. Kar bola shaxsining shakllanishi esa o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Birinchidan, muloqotdagi cheklovlar m a’lumotni egallash jarayonini sekinlashtiradi. Ikkinchidan, akustik olamni idrok etmaslik emotsional rivojlanishga salbiy ta'sir ko‘rsatadi. Uchinchidan, bu bolalar keng ijtimoiy tajribani egallashda qiyinchiliklarga duch keladilar [4]. Shu sababli, ularning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashuvi uchun kompleks yondashuv – erta aralashuv, ixtisoslashtirilgan pedagogika, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va jamiyatning inklyuziv muhit yaratishdagi ro‘zgarob kelmaydigan ahamiyatga ega. O‘zbekiston so‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishda sezilarli qadamlar tashladi. 2020-yilda Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan “2020–2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” va "Maxsus ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ochiq ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha harakatlar rejasi" e'lon qilindi . Ushbu siyosatlar an’anaviy ajratish (segregatsiya) modelidan farqli ravishda, barcha bolalar uchun teng va sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan. UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil holatiga ko‘ra, mamlakat bo‘ylab 530 dan ortiq maktablar eshiklarini nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ochdi, natijada 1195 nafar bola umumta’lim maktablarida o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ldi . Biroq, bu faqatgina boshlang‘ich nuqta hisoblanadi. Bolalarning to‘liq

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

ijtimoiy integratsiyasi uchun nafaqat qonuniy asos, balki tizimli pedagogik metodologiya, malakali kadrlar tayyorlash va jamoatchilik ongini o‘zgartirish zarur [5].

Natijalar va Munozara

1. Erta Tashxis va Reabilitatsiyaning Ahamiyati: Dastlabki Yutuqlar

Erta tashxis va keyingi kompleks reabilitatsiya(eshitish apparatlari, koxlear implantlar, dastlabki logopedik va surdopedagogik mashg‘ulotlar) bolaning til va nutq rivojlanishini, shuningdek, ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishni belgilovchi omillardir [6]. Xalqaro va mahalliy manbalar bu tamoyilni tasdiqlaydi [7]. Ayniqsa, hayotning dastlabki besh yili bolaning miyasi plastikligi va nutqni o‘zlashtirish qobiliyati eng yuqori cho‘qqida bo‘lgan davr hisoblanadi. Shuning uchun bolaning og‘zaki nutq va/yoki imo-ishora tilini o‘rganish uchun “tilga boy muhit” yaratilishi muhim ahamiyatga ega . “Tilga boy muhit” deganda bola har qanday kommunikativ vosita (og‘zaki nutq, imo-ishora tili, yozuv, vizual materiallar) orqali doimiy va m a’noli muloqotga kirishish imkoniyatiga ega bo‘lgan muhit tushuniladi [8].

Bu muhit faqat maktabgacha ta’lim muassasasida emas, balki, birinchi navbatda, oilada ham barpo etilishi kerak. O‘zbekistonda erta aralashuv xizmatlari rivojlanayotgan bo‘lsa-da, ularning qamrovi va sifatini yanada kengaytirish, ayniqsa, hududiy markazlardan uzoqda yashovchi oilalar uchun dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

2. Surdopedagogik va Inklyuziv Pedagogik Yondashuvlar: Nazariya va Amaliyot O‘rtasidagi Bo‘shliqni Qoplash

O‘zbekistonning so‘nggi yillardagi islohotlari inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qaratilgan. Biroq, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, faqat maktab eshigini ochish yetarli emas. Inklyuziv ta’lim maktab tizimlari, madaniyati va amaliyotlarini barcha talabalarning ehtiyojlariga mos ravishda o‘zgartirishni nazarda tutadi . Bunda

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Universal O‘rganish Dizayni (Universal Design for Learning - UDL) kabi zamonaviy yondashuvlar asosiy vosita bo‘lishi mumkin. UDL har xil talabalar o‘rganishning turli yo‘llariga kirishishlarini ta’minlaydigan moslashtirilgan o‘qitish usullari, materiallar va baholashni ishlab chiqishga qaratilgan [9]. Pulte Instituti o‘tkazgan tezkor tizimli diagnostik tadqiqoti shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistondagi asosiy muammolardan biri bu o‘qituvchilar va mutaxassislar o‘rtasidagi hamkorlikning etishmasligi, mablag‘ ajratishdagi muammolar va asosiy manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi aloqaning zaifligidir . Shu bilan birga, mamlakatimizda surdopedagogika sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. 2024-yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, bir qator yirik pedagogika universitetlari (Toshkent, Farg‘ona, Jizzax, Nukus va boshqalar) “Maxsus pedagogika: surdopedagogika” yo‘nalishi bo‘yicha bakalavrlar tayyorlashni amalga oshirmoqda . Bu kengaytirilgan kvotalar (masalan, Toshkent Davlat Pedagogika Universitetida 50 ta, Qo‘qon Davlat Pedagogika Institutida 50 ta) jamiyatning ushbu sohadagi o‘sib borayotgan ehtiyojlarini aks ettiradi . Shunday qilib, surdopedagogik metodlar (vizual yordamlar, imo-ishora tilidan foydalanish, individual dasturlar) inklyuziv sinfda samarali qo‘llanilishi uchun o‘qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi va surdopedagog bilan yaqin hamkorligi zarur [10].

3. Oilaviy va Ijtimoiy Qo‘llab-quvvatlash: Emotsional Tushunish va Simpatiyaning Roli

Bolaning ijtimoiy moslashuvida ota-onaning roli hech qanday tashqi aralashuv bilan taqqoslanmaydi.Ota-onalar uchun psixologik va pedagogik treninglar ularning bolaning ehtiyojlarini tushunishini oshiradi, shu bilan birga, bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi [11]. Bolaning emotsional rivojlanishida esa tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlar alohida ahamiyatga ega. D.B. Elkoninning ta’kidlashicha, insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantirishda sujetli-rolli o‘yinning roli beqiyosdir [12]. O‘yin jarayonida bola

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

nafaqat o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni, balki boshqalarning emotsional holatini tushunish va ularga simpatiya qilishni o‘rganadi. V. Petshak o‘z tadqiqotida kar bolalarning boshqalar emotsiyalarini tushunish xususiyatlarini o‘rgangan. Uning fikricha, o‘zganing emotsional holatini tushunish uning yuz mimikasi, ovoz reaksiyalari, nutqiy intonatsiyalar, imo-ishoralarni idrok etishga asoslanadi [13]. Kar bolada o‘zga odamga simpatiyani rivojlantirish darajasiga ko‘ra, emotsional holatini tushunishi malakasi yuzaga keladi. Simpatiya – yoqtirish, boshqa odamning emotsional holatini tushunish va uning hayotiy sharoitiga kirishda asosiy omildir [14]. Shunday ekan, inklyuziv muhit nafaqat eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola uchun, balki eshituvchi tengdoshlari uchun ham emotsional intellekt va hamfikrlikni rivojlantirish uchun noyob imkoniyatdir. UNICEF ta’kidlaganidek, inklyuziv va xavfsiz maktablar maktab ichidagi hamjihatlik va hurmat tuyg‘usini rag‘batlantiradi, farqlilikka qadr qilishni, hamkorlikni, hamdardlikni rivojlantiradi .

Jamiyatdagi nogironlik haqidagi stereotiplarni bartaraf etish – bu nafaqat yuridik chora-tadbirlar, balki keng jamoatchilik kampaniyalari, ommaviy axborot vositalarining faolligi va mahalla darajasidagi tashabbuslar orqali amalga oshirilishi kerak bo‘lgan uzoq muddatli jarayondir.

4. Xalqaro Yo‘riqnomalar va Mahalliy Amaliyot O‘rtasidagi Uyg‘unlik: Tizimli Yondashuvga Bo‘lgan Ehtiyoj

Xalqaro tashkilotlar(YUNESKO, UNICEF) bergan yo‘riqnomalar inklyuzivlik, tenglik va har qanday shakldagi kamsitishdan himoyalanish tamoyillarini belgilab beradi [15]. O‘zbekiston ushbu tamoyillarni qonun hujjatlarida va davlat dasturlarida aks ettirish bo‘yicha katta muvaffaqiyatlarga erishdi . Ammo, siyosatni amalga oshirish tizimli to‘siqlarni qisman ochib berdi. Masalan, Pulte Instituti o‘tkazgan baholash natijalariga ko‘ra, ko‘p hollarda nogironligi bo‘lgan bolalar tasodifiy ravishda ta’lim imkoniyatlaridan mahrum qilinmoqda, chunki ular mavjud tizimga moslashishi talab qilinadi, tizim esa ularning ehtiyojlariga moslashtirilmaydi . Bu esa inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasiga ziddir. Yechim –

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

bu butun maktab tizimini qayta qurish bo‘lib, bunda o‘quv dasturlari, o‘qitish usullari, fizik muhit va baholash tizimi har xil qobiliyatdagi barcha bolalar uchun kirish mumkin bo‘lishi kerak [16]. UNICEF O‘zbekiston bilan hamkorlikda “Inklyuziv ta’lim yo‘l xaritasi”ni ishlab chiqmoqda, bu esa sifatli inklyuziv maktablar modellarini mamlakat bo‘ylab joriy etish uchun aniq ko‘rsatmalarni belgilashi kutilmoqda . Bundan tashqari, tadqiqotlar inklyuziv ta’lim nafaqat nogironligi bo‘lgan bolalar, balki barcha o‘quvchilar uchun ijobiy natijalarga (yuqori akademik ko‘rsatkichlar, kuchli ijtimoiy ko‘nikmalar, kam xatti-harakatlar muammolari) olib kelishini ko‘rsatadi . Bu inklyuziv ta’limga sarmoya kiritishning jamiyat uchun katta iqtisodiy va ijtimoiy daromadi borligini anglatadi [17].

Tavsiyalar

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvi uchun quyidagi chora-tadbirlar majmuasi taklif etiladi:

Davlat va Xalqaro Hamkorlik Darajasida:

· “Inklyuziv ta’lim yo‘l xaritasi” ustida ishlashni yakunlash va uni moliyaviy, kadrlar va monitoring mexanizmlari bilan ta’minlash.

· Erta aralashuv xizmatlarini, shu jumladan, audiologik skrining, texnik yordamchi vositalar (eshitish apparatlari, koxlear implantlar) va oilaviy maslahat xizmatlarini kengaytirish, ayniqsa, qishloq va chekka hududlarda .

· O‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi tizimini joriy etish, ularni UDL , imo-ishora tilining asoslari va surdopedagogik texnologiyalar bilan tanishishini ta’minlash.

Maktab va Pedagoglar Darajasida:

· Har bir eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola uchun “Tilga boy muhit” yaratishga qaratilgan individual ta’lim rejasi (IEP) ishlab chiqish.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

· Surdopedagog, sinf o‘qituvchisi, logoped va psixologlarni o‘z ichiga olgan ko‘p tarmoqli jamoa yondashuvini faol joriy etish .

· Barcha o‘quv materiallari va maktab binolarini Universal O‘rganish Dizayni (UDL) tamoyillari asosida moslashtirish .

Oila va Jamiyat Darajasida:

· Ota-onalarni psixologik jihatdan mustahkamlash va ularni bolaning til va kommunikatsiya rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar bilan qurollantirish uchun tizimli treninglar va yordam guruhlarini tashkil etish .

· Mahalla va ommaviy axborot vositalari orqali nogironlik haqidagi salbiy stereotiplarni yo‘q qilish, eshitishida nuqsoni bo‘lgan odamlar hayotiy muvaffaqiyatlarini keng yoritish.

· Nogironligi bo‘lgan bolalar va ularning ota-onalari uchun ijtimoiy faoliyat, madaniy tadbirlar va istirohat bog‘lari kirishini osonlashtirish.

Tadqiqot va Monitoring Darajasida:

· Bolalarning ijtimoiy moslashuvi, emotsional farovonligi va akademik yutuqlarini o‘lchaydigan milliy standartlashtirilgan indikatorlar va o‘lchov vositalarini ishlab chiqish.

· Amalga oshirilayotgan dastur va siyosatlarning samaradorligini baholash uchun izchil va mustaqil monitoring tizimini joriy etish.

Xulosa

Shunday qilib,eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi – bu nafaqat bolaning o‘zi, balki butun jamiyat manfaatlariga xizmat qiluvchi murakkab, ko‘p bosqichli jarayondir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati oila, maktab, davlat va nodavlat tashkilotlar o‘rtasidagi samarali hamkorlikka, shuningdek, an’anaviy yondashuvlarni tizimli o‘zgartirishga bog‘liq. O‘zbekiston

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

ushbu yo‘lda qonuniy va institutsional asos yaratish bo‘yicha muhim bosqichlarni amalga oshirdi. Kelgusidagi vazifa – bu siyosatlarni har bir bola, har bir ota-ona va har bir o‘qituvchi uchun sezilarli, amaliy natijalarga aylantirishdir. Bunda xalqaro ilg‘or tajriba, jumladan, Universal O‘rganish Dizayni va “tilga boy muhit” tamoyillarini mahalliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Faqatgina erta va samarali aralashuv, ixtisoslashtirilgan pedagogik yondashuv, kuchli oilaviy qo‘llab-quvvatlash va haqiqiy inklyuziv jamiyat muhiti yordamida eshitishida nuqsoni bo‘lgan har bir bola o‘zining to‘liq salohiyatini amalga oshirib, jamiyatda munosib o‘rinni egallay oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qodirova F.U., Fayziyeva U.Y., Kobilova Sh.X. et al. Surdopedagogika — o‘quv qo‘llanma (elektron nashr). 2024.
2. Hall M. L., Eigsti I.-M., Bortfeld H., & Lillo-Martin D. (2021). Auditory Deprivation Does Not Impair Executive Function, But Language Deprivation Might: Evidence From a Parent-Report Measure in Deaf Native Signing Children. Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 26(3), 336–350.
3. Leontiev A.N. (2009). Faoliyat. Shaxs. Ong. Moskva: Smysl.
4. Boskis R.M. (1988). Kar va zaif eshituvchi bolalar. Moskva: Pedagogika.
5. Pulte Institute for Global Development. (2022). Rapid Systems Diagnostic Study on Education for Children with Disabilities in Uzbekistan. Notre Dame, IN: Pulte Institute, University of Notre Dame.
6. Yoshinaga-Itano C., Sedey A.L., Coulter D.K., & Mehl A.L. (1998). Language of Early- and Later-identified Children With Hearing Loss. Pediatrics, 102(5), 1161–1171.
7. O‘zbekiston Respublikasi — “2020–2025 yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” va unga oid qarorlar/yo‘l xaritasi (Lex.uz). 2020–2021.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

8. Gallaudet University, National Deaf Education Center. (2024). Odyssey: New Directions in Deaf Education. 2024 Issue: Language-Rich Environments in Deaf Education. Washington, D.C.
9. CAST (2018). Universal Design for Learning Guidelines version 2.2. http://udlguidelines.cast.org
10. Maktabgacha surdopedagogika — o‘quv qo‘llanma (JDPU). 2020 (PDF).
11. Hintermair M. (2006). Parental Resources, Parental Stress, and Socioemotional Development of Deaf and Hard of Hearing Children. Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 11(4), 493–513.
12. Elkonin D.B. (1978). Psixologiya o‘yini. Moskva: Pedagogika.
13. Petshak V. (1985). Emotsional rivojlanish va munosabatlar kar bolalar va o‘smirlarda. (Tadqiqotlar to‘plami). Leningrad.
14. Hoffman M.L. (2001). Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Biklen D., & Burke J. (2006). Presuming Competence. Equity & Excellence in Education, 39(2), 166–175.
16. Hehir T., Grindal T., Freeman B., Lamoreau R., Borquaye Y., & Burke S. (2016). A Summary of the Evidence on Inclusive Education. Cambridge, MA: Abt Associates.
17. UNICEF Uzbekistan. (2024, 4 September). UNICEF calls for safe and inclusive schools and applauds Uzbekistan Government’s leadership on a bold inclusion agenda [Press release].